

УДК 37.018.3:316.362

DOI 10.31651/2524-2660-2018-12-109-115

РОГАЛЬСЬКА-ЯБЛОНСЬКА Інна Петрівна,
доктор педагогічних наук, професор кафедри теорії
і методик дошкільної освіти
Глухівського національного педагогічного
університету імені О.Довженка

БЛИК Руслана Миколаївна, аспірантка
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

ГЕНДЕРНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ВИХОВАНЦІВ ЗАКЛАДІВ ІНТЕРНАТНОГО ТИПУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ПИТАННЯ

У статті окреслено актуальні проблеми гендерної соціалізації вихованців закладу інтернатного типу у сучасних умовах соціальної нестабільності; подано визначення сутності поняття «гендерна соціалізація вихованців закладів інтернатного типу» та характеризувано особливості процесу гендерної соціалізації вихованців інтернатного закладу.

***Ключові слова:** соціалізація, гендерна соціалізація, стать, гендер, гендерні ролі, гендерна самоідентифікація, заклад інтернатного типу, вихованці.*

Постановка проблеми. Актуалізація розробки проблем гендерної соціалізації особистості у сучасному суспільстві обумовлюється зміною уявлень про сам процес соціалізації, що викликана соціально-економічними, суспільно-політичними та демографічними перетвореннями сучасного суспільства. Оскільки гендерна соціалізація є складовою загальної соціалізації особистості, що здійснюється в певних соціокультурних умовах і залежить від рівня соціально-економічного розвитку, особливостей культури суспільства та конкретного способу життя, то цей процес також відрізняється певною своєрідністю. Прийняття і засвоєння особистістю певної системи статевої символіки та стереотипів маскуліності та фемінності формує статеvu ідентичність і впливає на усі особливості її поведінки. Особливо складаним і важливим є процес гендерної соціалізації вихованців закладів інтернатного типу, які, незважаючи на нову соціальну політику, держави не втратили свого соціально-педагогічного значення, залишаючись найбільш масовою формою державного піклування про дітей. Отже, гендерна проблематика стала важливим напрямом психолого-педагогічних досліджень, зокрема у соціально-педагогічній науці ця проблема набуває все більшої популярності.

Як відзначено вище, на сьогодні проблеми, пов'язані з гендерною соціалізацією, є досить актуальними. Зокрема, методологічні проблеми гендерної педагогіки висвітлено в працях В. Гайденко, В. Кравця, Л. Штильової та ін.; особливості гендерної складової в освіті досліджували Т. Говорун, О. Кікінежді, О. Ярська-Смирнова та ін.; гендерна соціалізація дітей різних вікових категорій стала предметом наукових досліджень І. Кльоціної, І. Кона, О. Ключко, Л. Попової та ін.; соціокультурному аспекту процесу гендерної соціалізації присвячено наукові доробки Д. Ісаєва, В. Кагана, Я. Коломинського, І. Кона, Т. Репіної та ін.

Вищезазначене засвідчує актуальність статті, **метою** якої є аналіз питання гендерної соціалізації вихованців закладів інтернатного типу; визначення сутності поняття «гендерна соціалізація вихованців закладів інтернатного типу» та типових характеристик процесу гендерної соціалізації вихованців інтернатного закладу.

Для розв'язання поставлених завдань і досягнення мети використані теоретичні **методи** дослідження, а саме аналіз, порівняння і узагальнення психологічної та соціально-педагогічної літератури з проблеми гендерної соціалізації особистості та виховання дітей в закладах інтернатного типу.

Виклад основного матеріалу. Процес соціалізації точки зору соціальної педагогіки забезпечує соціальну адаптацію, інтеграцію та інтеріоризацію індивіда, що означає пристосування його до соціально-економічних умов, до рольових функцій, соціальних норм різних рівнів життєдіяльності суспільства, до соціальних інститутів як середовища життєдіяльності та включення соціальних норм і цінностей у внутрішній світ людини, її «Я», що зумовлює структуру кожної конкретної особистості. Соціалізація вихованців інтернатного закладу супроводжується низкою специфічних і притаманних лише їй труднощів, тому варто зважати на негативні аспекти соціалізації дітей у закладах інтернатного типу, визначені А. Капською, а саме: «відсутність спілкування з біологічними батьками; деформація родинних зв'язків через важке минуле; дефіцит любові, ласки, уваги; вузьке коло спілкування через закритий колектив; випадки жорстокості з боку персоналу та вихованців; регламентація проведення часу; несформований образ «Я»; підвищене почуття тривожності, орієнтація на ворожість соціуму; закомплексованість, емоційна невдоволеність; відсутність особистого простору та соціальних навичок особистого життя; економічна деривація; постійне перебування у вузькому комунікативному просторі; обмежені можливості у виборі професії; відсутність навичок вирішення власних проблем із офіційними структурами; соціальна незахищеність після виходу із закладу інтернатного типу» [8].

Окрім того, зміни, які відбуваються в сучасному соціумі, руйнують традиційні уявлення щодо стереотипів чоловічої та жіночої поведінки, що впливають на становлення власного образу «Я» особистості. Це актуалізує потребу в орієнтації освіти на пошук нових підходів до виховання дітей як представників певної статі в процесі гендерної соціалізації не лише в закладах освіти, але й в закладах інтернатного типу. Зауважимо, що соціалізація вихованців інтернатних закладів здійснюється в умовах дефіциту можливостей встановлення міцних і тривалих взаємин з різними агентами соціалізації; превалювання групової, а не індивідуальної, спрямованості виховних впливів, жорсткої регламентації поведінки вихованців.

У науковій літературі «гендер» визначається як «соціальна конструкція, утворена через механізми соціалізації» [2], а однією з найважливіших тенденцій сучасної соціокультурної ситуації є тенденція до індивідуалізації та особистісної самореалізації особистості. Уперше термін «гендер» був уведений американським психоаналітиком Робертом Столлером, який він використав у 1968 році у праці «Стать і гендер: про розвиток мужності та жіночності». Учений використав його у розумінні «соціальна стать», оскільки на думку Столлера, гендер – це поняття, яке базується на психологічних і культурних поясненнях, достатньо незалежних від тих, які зважають на біологічну стать [4, с.80]. Згодом, Г. Бранд з посиланням на книгу А. Оклей «Стать, гендер і суспільство» наводить цитату філософа про те, що «у цілому західне суспільство організоване навколо ствердження про те, що різниці між статями більш значущі, ніж те, що у них є багато спільного. Коли намагаються визначити цю різницю в термінах «природних» відмінностей – тут змішуються два процеси: тенденція розрізняти стать і тенденція розрізняти спосіб існування статі. Перша – є постійною рисою людського суспільства, але друга – ні. І тому необхідно розрізнення статі та гендера, якщо статеві відмінності мають природне походження, то другі мають своє джерело в культурі, а не в природі» [1, с.76]. Отже, поняття гендер означає соціо-статеві характеристики статі, на відміну від власне біологічних (генетико-морфологічних, анатомічних, фізіологічних), – із властивими їй характеристиками способу життя, поведінки, намірів і прагнень тощо. Таким чином стать і гендер перебувають на різних сферах життєдіяльності особистості. Стать людини – це її

«стартова позиція», стать не обирають, вона є природнозаданою й очевидною з моменту народження людини, детермінована біологічними факторами, гормональним статусом, генетичними та анатомічними відмінностями. Гендер – є своєрідним результатом соціалізації особистості в суспільстві відповідно до її статевої належності [9, с.61]. Використовуючи поняття «гендер», мають на увазі соціальний аспект стосунків статей, статево-ролеві стереотипи, розповсюджені в суспільстві, різноманітність проявів жіночої і чоловічої поведінки, систему взаємин між жінкою і чоловіком, що визначаються не біологічною належністю до тієї чи іншої статі, а соціальними, економічними і політичними умовами [6, с. 13]. Отже, диференціація понять «стать» і «гендер», на думку О. Вороніної, означає «вихід на новий теоретичний рівень осмислення соціальних процесів, де на передній план виходять підходи, згідно яких усі аспекти людського буття, культури і взаємин стають гендерними» [2, с.76].

У словнику гендерних термінів поняття «гендерна соціалізація» трактується як «процес засвоєння індивідом культурної системи гендеру того суспільства, у якому він живе; засвоєння індивідом прийнятних моделей чоловічої та жіночої поведінки, стосунків, норм, цінностей та гендерних стереотипів; вплив суспільства, соціального середовища на індивіда з метою прищеплення йому певних правил та стандартів поведінки, які є соціально прийнятими для жінок і чоловіків у цьому соціокультурному просторі» [7].

Гендерна соціалізація вивчається дослідниками як багатоаспектне явище, що здійснюється через інтеріоризацію заданих суспільством відповідних статі гендерних ролей, настанов, норм, характеристики чоловічої і жіночої поведінки, зумовлюється соціальним контекстом, гендерними стереотипами, традиціями, символікою, а також визначається як система кроків з набуття і збагачення гендерної ідентичності.

Гендерна соціалізація є важливою складовою загальної соціалізації особистості, своєрідним суспільним конструюванням диференціації між статями. Специфіка її полягає в засвоєнні індивідом культурної системи гендеру суспільства, в якому він живе. За своєю сутністю гендерна соціалізація, що передбачає засвоєння людиною гендерних норм, зразків і ролей, формування її гендерного репертуару, є результатом складної взаємодії біологічних, психологічних, культурних і соціальних факторів. Процес гендерної соціалізації обумовлюється нормами, звичаями, культурою відповідного суспільства, до яких належать системи диференціації гендерних ролей (статевий поділ праці, специфічні статево-рольові приписи, права, обов'язки чоловіків і жінок) і стереотипів маскуліності та фемінності (уявлення, якими є або мають бути чоловіки і жінки) [3].

Серед функцій гендерної соціалізації особистості В. Москаленко виокремила такі:

- соціальну адаптацію, яка означає стандартизацію мови, жестів, характерних для представників певної статі, сприйняття гендерних стереотипів, цінностей, значень, символів;
- інкультурацію – засвоєння традицій гендерної культури суспільства з метою передачі їх наступному поколінню;
- інтерналізацію особистості, що включає розвиток специфічної ієрархії мотивів, цінностей, інтересів, формування гендерної ідентичності, відповідності між психічною статтю і гендерною роллю [6].

Гендерну соціалізацію вихованців закладів інтернатного типу визначаємо як процес засвоєння вихованцями гендерних ролей та їхньої гендерної самоідентифікації в умовах специфічного освітньо-виховного середовища інтернатного закладу, яка зумовлюється його специфічними особливостями – заміщенням головного інституту соціалізації – родини – освітнім закладом, що призводить до деформації процесу соціалізації вихованців.

В освітньо-виховному середовищі соціального становлення вихованців інтернатного закладу наявні складні проблеми, що ускладнюють процес формування особистості як представника певної статі. Звуженість соціального оточення в інтернатних

зкладах, брак соціально-адекватних моделей гендерної поведінки, дотримання статевих стереотипів у практиці виховної роботи з депривованими дітьми сприяють формуванню особливого типу особистості, який має труднощі з гендерною ідентичністю, переживає невідповідність гендерним ролям і стереотипам, характеризується агресивністю в разі фрустрації потреб, труднощами у виборі лінії гендерної поведінки.

Отже, серед типових характеристик процесу гендерної соціалізації вихованців інтернатного закладу можна виокремити такі:

– відсутність базису для засвоєння гендерних моделей поведінки. Сім'я як первинний інститут гендерної соціалізації, сприяє формуванню гендерних стереотипів, які полегшують процес статево-рольової орієнтації дитини в соціумі. Важливими є перші (несвідомі) батьківські установки до дитини залежно від її статі – закріплення статево зумовлених психологічних характеристик та якостей, сімейних і соціальних ролей. Дослідники, які з одного боку вважають наявність гендерних стереотипів негативним явищем, з іншого – підкреслюють позитивну функцію таких стереотипів у період первинної соціалізації дитини, що задає «вектор» її особистісного розвитку та сприяє гендерній та особистісній самоідентифікації. Тому, поза сімейним вихованням відсутність зазначених умов може спровокувати віктимізацію особистості та її поведінки;

– висока залежність дитини від середовища інтернатного закладу. Згідно з твердженням І. Кона, якщо школа і батьківська сім'я є відносно автономними інститутами соціалізації, які не мають чітко вираженої ієрархічної системи у процесі соціалізації особистості дитини, то для дитини поза сімейним оточенням інтернатний заклад виступає структурованим об'єднанням; і школи (як місця навчання) і інтернату (як аналогу сім'ї – місця спільного проживання). Таким чином звужуються механізми соціалізації дитини, що пропорційно посилює її залежність саме від інтернатного закладу як соціального інституту;

– заміна ролей вторинних агентів соціалізації первинними. Ролі трансляторів гендерних моделей у інтернатному закладі починають виконувати дорослі (вихователі, вчителі тощо), які належать до вторинних агентів соціалізації, вплив яких на дитину має бути опосередкованим. Однак система організації освітньо-виховного процесу у закладах інтернатного типу побудована таким чином, що дорослі вимушені виконувати роль первинних агентів соціалізації – батьків. Водночас, така штучна імітація сімейних та соціальних стосунків викривлює уявлення дитини про норми та зразки поведінки у сім'ї і суспільстві, що видозмінює усі соціалізаційні процеси, у тому числі гендерну і особистісну самоідентифікацію дитини; – підміна наслідування природної (автентичної) поведінки дорослих професійно- зорієнтованою. Вихованці інтернатних закладів спостерігають за дорослими при виконанні ними професійних ролей, тобто специфіка закладу сприяє наслідуванню його вихованцями лише статусної й професійної комунікації (моделі поведінки) на відміну від дітей, які соціалізуються в сімейному оточенні, та мають змогу наслідувати сімейно- родинні комунікації, дружні комунікації, сусідські комунікації;

– фемінізація кадрового складу інтернатних закладів, у яких працюють переважно жінки, що значно утруднює статево-рольову ідентифікацію та гендерну соціалізацію як хлопчиків, так і дівчаток. Відсутність можливостей спостерігати та переймати специфіку поведінки дорослих обох статей, а також відповідні особливості комунікативної взаємодії між статями не дозволяють формуватися уявленнями про мужність та жіночність, ускладнюється розуміння еталонів «справжніх» чоловіків та жінок, що ускладнює процес статевої ідентифікації дітей-сиріт та видозмінює процес їхньої гендерної соціалізації;

– нівелювання особистісного прояву вихованця, що ускладнює процеси його самоідентифікації та формує конформну поведінку і так зване почуття «Ми», на протизага «Я». Колективний стиль життя у інтернатному закладі переважає над індивідуальним, що, з одного боку, сприяє процесу соціалізації дітей з інтернатних установ, а з іншого

ускладнює його через відсутність власного простору, власних речей, свободи для переміщення, свободи для вибору темпу, розкладу і форм дозвіллевої діяльності, що не забезпечує такої важливої складової соціалізації як індивідуалізація. Особливо важливим цей фактор виступає у підлітковому віці, на який припадає вирішальна стадія формування гендерної ідентичності (Е. Еріксон);

– стереотипізований вплив групи на поширення девіантних форм поведінки вихованців інтернатних закладів. Група однолітків є провідним чинником соціалізації для дитини підліткового віку, у тому числі носієм зразків гендерної поведінки. Для підлітків надзвичайно привабливими є моделі поведінки дорослих, які часто стереотипізовано сприймаються ними у викривленій формі через девіантні способи поведінки – вживання алкоголю, тютюнопаління, агресивність, активне сексуальне життя та інше. Хлопці-вихованці, внаслідок специфіки організації життя у інтернатному закладі, об'єктивно неспроможні реалізовувати інші маскуліні форми поведінки крім девіантних, оскільки у них відсутні уявлення-зразки про соціальні моделі поведінки дорослих чоловіків. Видозміна гендерної соціалізації дівчат підліткового віку внаслідок низької фемінності також сприяє залученню їх до девіантного способу життя та виступає необхідною умовою успішної комунікативної і статусної реалізації себе у групі однолітків.

Звууженість соціального оточення в інтернатних закладах, брак соціально-адекватних моделей гендерної поведінки, дотримання статевих стереотипів у практиці освітньо-виховної роботи з депривованими дітьми створюють несприятливі умови для успішної соціальної адаптації вихованців до самостійного життя, сприяють виникненню проблем з гендерною ідентифікацією, усвідомленням свого гендерного «Я».

Висновки. Проблема гендерної соціалізації є актуальною проблемою міждисциплінарних досліджень, до якої постійно зростає інтерес сучасних науковців. У процесі гендерної соціалізації проходить становлення гендерної ідентичності особистості, формуються певна система цінностей, норм поведінки ролей, способу мислення чоловіків і жінок, закономірності статевої диференціації. У цьому процесі задіяно багато внутрішньо-особистісних і соціальних механізмів; процес засвоєння соціальних норм, правил, особливостей поведінки, установок відповідно до уявлень про гендерну роль, її формування та призначення. Тому, важлива відповідальність за відповідну гендерну соціалізацію покладається на соціальних педагогів, як осіб та фахівців з відповідною системою знань, умінь і навичок ефективного здійснення гендерної соціалізації та виховання суб'єктів освітнього процесу закладів інтернатного типу з метою розвитку індивідуальних здібностей та інтересів вихованців, незалежно від приналежності до тієї чи іншої статі. Це потребує насамперед підготовки відповідних фахівців у закладах вищої освіти та формування їхньої готовності якісно та професійно здійснювали процес гендерної соціалізації вихованців закладу інтернатного типу, що становить перспективи подальших наукових розвідок.

Список використаної літератури та джерел:

1. Брандт Г.А. Природа женщины / Г.А. Брандт. – Екатеринбург: Изд-во УралНАУКА, 1999.
2. Воронина О.А. Основы гендерной теории и методологии / О.А. Воронина // Материалы Международной конференции «Гендерное образование», 4-5 ноября 2003. – Бухара. – С.72-80.
3. Городнова Н. Гендерний розвиток особистості / Н. Городнова – К. : Вид.-цтво «Шкільний світ», 2008. – 128 с.
4. Иващенко О.В. Гендерна наукова перспектива: Від світогляду до політики / О.В. Иващенко // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 1998. – №6. – С.78-92.
5. Кравець В. П. Гендерна соціалізація. Навчальний посібник / В. П. Кравець. – Тернопіль: Джура. – 2003. – 416 с.
6. Москаленко В. В. Соціальна психологія : підручник. / В. В. Москаленко. –

Видання 2-ге, виправлене та доповнене – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 688 с.

7. Словник гендерних термінів / Укладач З. В. Шевченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://a-z-gender.net/ua/genderna-socializaciya.html>

8. Соціальна педагогіка: Підручник / за ред. проф. А.Й. Капської. – К.: Центр навчальної літератури, 2002. – 268 с.

9. Чикалова И. Гендер: введение в понятие: Авторские методические разработки / И. Чикалова, Е. Янчук // Иной взгляд. – Минск. – №2. – С.61-62.

References:

1. Brandt G.A. Priroda zhenshiny (The nature of a woman) / G.A. Brandt. – Ekaterinburg: Izd-vo UralNAUKA, 1999.

2. Voronina O.A. Osnovy gendernoj teorii i metodologii (Fundamentals of Gender Theory and Methodology) / O.A. Voronina // Materialy Mezhdunarodnoj konferencii «Genderное образование», 4-5 nojabrja 2003. – Buhara. – S.72-80.

3. Gorodnova N. Gendernij rozvitok osobistosti (Gender Development of Personality) / N. Gorodnova – K. : Vid.-ctvo «Shkil'nij svit», 2008. – 128 s.

4. Yvashhenko O.V. Henderna naukova perspektyva: Vid svitohlyadu do polityky (Gender Scientific Perspectives: From a Worldview to a Policy) / O.V. Yvashhenko // Sociolohiya: Teoriya, metody, marketynh. – 1998. – №6. – S.78-92.

5. Kravec" V. P. Henderna socializaciya. Navchal"nyj posibnyk (Gender socialization. Training Manual) / V. P. Kravec". – Ternopil": Dzhura. – 2003. – 416 s.

6. Moskalenko V. V. Social"na psyxolohiya : pidruchnyk. (Social Psychology: Textbook.) / V. V. Moskalenko. – Vydannya 2-he, vypravlene ta dopovnene – K.: Centr uchbovoyi literatury, 2008. – 688 s.

7. Slovnyk gendernyh terminiv (Glossary of gender terms) / Ukladach Z. V. Shevchenko [Elektronnyj pecypc]. – Rezhym dostupu: <http://a-z-gender.net/ua/genderna-socializaciya.html>

8. Social"na pedahohika: Pidruchnyk (Social pedagogy: Textbook) / za red. prof. A.J. Kaps"koyi. – K.: Centr navchal"noyi literatury, 2002. – 268 s.

9. Chikalova I. Gender: vvedenie v ponjatie: Avtorskie metodicheskie razrabotki (Gender: Introduction to the concept: Author's methodological work) / I. Chikalova, E. Janchuk // Inoj vzgljad. – Minsk. – №2. – S.61-62.

Rogalskaya-Yablonska I., Bilyk R. Gender socialization of inmates of boarding type state institutions: theoretical aspect of the issue

Introduction. The article outlines the actual problems of gender socialization of children as residents of boarding type state institutions (residential institutions) in modern conditions of social instability and characterizes the peculiarities of the process of gender socialization of inmates in residential institutions.

The purpose of the article is to analyze the issue of gender socialization of inmates of boarding type state institutions; definition of the essence of the concept of "gender socialization of inmates of boarding type state institutions" and typical characteristics of the process of gender socialization of inmates of a residential institution.

Theoretical methods of research are as follows: analysis, comparison and generalization of psychological and socio-pedagogical literature on the problem of gender socialization of a person and the upbringing of children in residential institutions, are used for solving the tasks and achievement of the goal.

Results. Socialization of boarding type state institutions' inmates is carried out in the absence of opportunities for establishing strong and long-term relationships with various agents of socialization; prevalence of group, rather than individual, orientation of educational influences, strict regulation of pupils' behavior. The concept of "gender socialization of inmates of boarding type state institutions" is defined as the process of assimilation of gender roles by pupils and their gender identity in the conditions of a specific educational and educational

environment of a residential institution, which is conditioned by its specific features - the replacement of the main institution of socialization - the family - with an educational institution, which leads to deformation the process of socialization of pupils. The functions of gender socialization of the personality are singled out: social adaptation, which means standardizing the language, gestures characteristic of representatives of a certain gender, perceptions of gender stereotypes, values, values, symbols; inculturation - assimilation of traditions of the gender culture of society in order to transfer them to the next generation; the internalization of the individual, including the development of a specific hierarchy of motives, values, interests, the formation of gender identity, the correspondence between the mental sex and the gender role. The author characterized features of the process of gender socialization of inmates of a residential institution, among which: lack of a basis for the assimilation of gender behavior models; high dependence of the child on the environment of the institution; replacing the roles of secondary socialization agents with primary ones; substitution of imitation of natural (authentic) behavior of adults professionally oriented; feminization of the staffing of residential institutions, in which women work predominantly; leveling the personality of the pupil, which complicates the processes of his own identification; the stereotyped influence of the group on the spread of deviant forms of behavior among inmates of residential institutions.

Conclusions. In the process of gender socialization, the formation of a gender identity of a person takes place, a certain system of values, norms of behavior of roles, a way of thinking of men and women, and patterns of sexual differentiation are formed. Therefore, the important responsibility for appropriate gender socialization rests on social educators as individuals and specialists with the appropriate system of knowledge, skills and skills for the effective implementation of gender socialization of children. This requires, first and foremost, the training of relevant specialists in institutions of higher education and the formation of their readiness to carry out, in a qualitative and professional manner, the process of gender socialization of inmates of the institution of the residential type, which provides prospects for further scientific research.

Keywords: socialization, gender socialization, gender, gender roles, gender self-identification, boarding type state institutions, pupils.

*Одержано редакцією 09.10.2018
Прийнято до публікації 16.10.2018*